

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Стельмах О.В.

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

Скриньковський Р.М., Харук К.Б.

Львівський університет бізнесу та права

У науковій статті проведено теоретичний аналіз проблематики професійної освіти рятувальників в Україні та закордоном. Визначено специфіку їх професійної діяльності. Розкрито особливості підготовки працівників підрозділів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту державної служби України з надзвичайних ситуацій з урахуванням психологічної складової професійної освіти рятувальників. Охарактеризовано найважливіші внутрішні передумови, які визначають ефективність самовиховання майбутніх рятувальників. Встановлено що екстремально-професійні навички й уміння формуються в процесі вивчення спеціальних курсів і дисциплін.

Ключові слова: професійна освіта, екстремально-професійна діяльність, професійно-важливі якості, рятувальник, морально-психологічна підготовка.

Постановка проблеми. Професійна екстремальна діяльність – це специфічний вид суспільно-важливої, але небезпечної для здоров'я та життя діяльності, яку виконують у екстремальних ситуаціях спеціально підготовлені кадри [3]. Особливостями професійної діяльності пожежних-рятувальників є виконання професійного завдання в екстремальних умовах; висока відповідальність за порятунок людей, матеріальних цінностей, локалізацію й ліквідацію надзвичайних ситуацій; дефіцит часу на переробку інформації, яка надходить, ухвалення рішення та виконання необхідних дій; високий рівень нервово-психічної напруги, підвищені фізичні навантаження та ін.

Вищезазначені умови діяльності пожежного-рятувальника визначають підвищені вимоги не тільки до стану здоров'я, фізичної підготовленості, але й до його індивідуально-психологічних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато українських військових психологів вказують на ефективність едності домінуючих функції навчання і виховання у формуванні особистості майбутніх офіцерів. У процесі навчання переважає формування наукових уявлень, понять, законів, теорій відповідних умінь і навичок. У змісті виховання курсантів переважає формування норм, правил, ідеалів, соціально-значимих відносин, ціннісних орієнтацій, установок, мотивів, способів і правил поведінки.

Формування особистості професіонала у процесі оволодіння екстремально-професійною діяльністю не зводиться лише до розвитку її операційної сфери у вигляді накопичення знань, вмінь і навичок, а припускає формування складних психічних систем регуляції її соціальної поведінки, про що свідчать результати досліджень Л. С. Виговського, О. Н. Леонтєва, С. Л. Рубінштейна та ін. Істотну роль відіграє розвиток уявлень про явища, які пов'язані з основними закономірностями професійного становлення [2]. Вони дозволяють виявити фактори регуляції його динаміки, і на цій основі усвідомити себе суб'єктом професійної діяльності, зрозуміти її соціальну значущість. Це входить в комплекс необхідних

умов ефективного формування особистості й досягнення такого рівня розвитку професійно значущих психічних якостей, структур і механізмів регуляції поведінки, які необхідні для досягнення високого рівня професійної діяльності.

Вітчизняний психолог М. І. Варій стверджує, що процеси навчання і виховання одночасно впливають на свідомість, діяльність, відносини, волю та емоції курсантів [6]. Процес навчання формує свідомість особистості, а процес виховання звернений до відносин, дій та емоцій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Провівши аналіз результатів досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців встановлено, що успішне виконання завдань з порятунку людей та ліквідації надзвичайних ситуацій різного характеру безпосередньо залежить від рівня психологічної та фізичної підготовленості рятувальників [2; 4].

Мета статті. Метою роботи є розкриття особливостей підготовки працівників підрозділів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту державної служби України з надзвичайних ситуацій, з урахуванням психологічної складової професійної освіти рятувальників.

Виклад основного матеріалу. Виховна роль впливу на формування майбутніх фахівців належить особисто му прикладу керівника. Особливості взаємодії суб'єктів та об'єктів у процесі виховання полягає в тому, що вихованці специфічно сприймають і реагують на ці впливи виховників. Проте ці впливи діють не лише на свідомий, але й на підсвідомий рівень, незалежно від бажання курсанта, вносячи туди зміни, які у новому контексті впливають на їх свідомість.

Український вчений М. М. Козяр зазначає, що поряд із навчанням і вихованням, де здійснюється процес морально-психологічної підготовки, коли формуються і закріплюються необхідні якості для службової діяльності фахівцями виховних структур здійснюється психологічна підготовка, відбувається накопичення уявлень про екстремальну ситуацію та адаптація до неї, загартовуються професійні якості, що дозволяє їм проявитися в нових незвичайних умовах, здобувається досвід

саморегуляції в умовах небезпеки – навички аутогенного й ідеомоторного тренування [4].

Слід звернути увагу на вплив самовиховання у особистісному розвитку майбутніх рятувальників. До числа найважливіших внутрішніх передумов, які визначають ефективність самовиховання курсантів, відносяться потреби і мотиви, що спонукають курсантів до роботи над собою; розвитку самосвідомості та самокритичності, які дозволяють об'єктивно оцінити свої переваги і недоліки; почуття самоповаги, яке надихає і не дозволяє відставати від інших; розвитку сили волі; активна, цілеспрямована, систематична робота та свідомо установка на різнобічне самовиховання.

Підготовка кваліфікованих фахівців безпеки життєдіяльності реалізовується методологією навчання, переходом від репродуктивного характеру засвоєння знань, умінь та навичок, націленого на запам'ятовування й відтворення знань курсантами, на продуктивно-творчий характер навчання, в основі якого лежить діяльність курсанта із засвоєння, здобування та застосування знань [1]. Перспективним напрямом реалізації такого підходу є застосування інформаційно-комунікаційних технологій: аудиторне навчання; психолого-тренувального центру; дистанційне навчання; бібліотечні технології; телекомунікаційні технології; серверні технології; геостроєнні технології, як засобів формування професійної компетентності фахівців цивільного захисту.

Під час навчання майбутніх рятувальників, особливу увагу приділяють фізичній підготовці, від якої залежить успішне виконання роботи [8]. Недостатній рівень фізичної підготовки збільшує ризик виникнення травм при виконанні поставлених завдань, що може сприяти утворенню небезпечної ситуації як для життя, так і для здоров'я. Недостатня фізична підготовка знижує загальну ефективність роботи працівників пожежно-рятувальних підрозділів.

А. А. Деркач у своїх дослідженнях акцентує увагу на використанні ділової гри у професійній підготовці курсантів, що забезпечує вирішення багатьох завдань одночасно [2]: створити умови для глибокого, повного засвоєння навчального матеріалу, вирішення навчальних і професійних проблем; сприяти інтенсифікації навчальної діяльності курсантів та надати можливості проведення аналізу професійних ситуацій; сформулювати і забезпечити досвід виконання професійних функцій і методології подолання різноманітних проблем.

Ділова гра в процесі навчання підвищує інтерес до проблеми, яка моделюється і відіграється, формує реальну самооцінку учасників і накопичує досвід правильної оцінки можливих реальних ситуацій і навичок прийняття рішень, що сприяє отриманню інформації заснованої на конкретних прикладах.

Досвід екстремально-професійної підготовки певною мірою накопичено і за кордоном. Так, у Німеччині підготовка спеціалістів пожежно-рятувальних сил розвинена надзвичайно добре [5]. Фактично кожна федеральна земля має свої пожежні школи чи інститути. Такі навчальні заклади, як правило, мають статус державних. Навчання в пожежних школах передбачає теорію та практику, причому, дуже велику увагу приділяють саме практичним заняттям.

У Польщі засади і систему підготовки рятувальників і менеджерів у кризових ситуаціях розробляють відповідно до місця, умов і рівня складності кризової ситуації [9]. Значний вплив здійснюють моральні і правові аспекти, які пов'язані з моральною та правовою відповідальністю. У системі беруть участь не лише професіонали, а й добровольці як приватного, так і громадського сектора.

Підготовку особового складу рятувальної служби у Франції здійснює Управління цивільної безпеки [7]. До якого входять: Національний навчальний центр, Вища національна школа пожежників, Навчальний центр протипожежного захисту в Парижі, а також 12 міжрегіональних центрів, 30 міжрегіональних шкіл пожежників, професійні групи для порятунку в горах, на воді, приватні асоціації, які працюють для пропаганди роботи рятувальної служби.

У США існує два типи вогнеборців [4]: вогнеборці лісових пожеж і ті, які працюють у межах міста. Головна вимога до вогнеборців лісових пожеж – здатність перебувати та працювати тривалий час за межами приміщення.

Білоруський вчений М. І. Дронь досліджуючи технологію моделювання професійної підготовки курсантів, визначив одну з найважливіших дидактичних умов професійної підготовки курсантів – смислово організацію навчального матеріалу, перекодування професійно значимої інформації та уявлення її у вигляді інформаційних моделей [7]. Які дають можливість оперативної та якісної роботи з інформацією практичного характеру і дозволяє активізувати процес професійної підготовки за допомогою наочної діяльності. Основними класами інформаційних моделей є: наочні (картинні) моделі, абстрактні знакові моделі (друкований текст), графічні моделі (графік, діаграма) і комбіновані моделі.

Діяльність в екстремальних умовах окреслює такі завдання: необхідність спостерігати, аналізувати, оцінювати, усвідомлювати, приймати рішення, запобігти, діяти, приймати і передавати інформацію, взаємодіяти, допомагати колегам, контролювати сили і перебіг надзвичайних ситуацій. Для ефективного виконання завдань потрібні спеціальні вміння і навички, які формуються під час багатоаспектної спеціальної екстремально-професійної підготовки.

Під час навчання у ВНЗ України курсанти проходять курс «Спеціальної психологічної підготовки», який передбачає опанування психологічних знань про поведінку і діяльність в екстремальних умовах, формування навичок і вмінь керування власними емоціями та поведінкою [4]. Підготовку проводять на базі навчальних кабінетів, спортивних майданчиків, в залах, на смугах екстремальних перешкод, майданчиках-моделях тощо. Для реалізації завдань базової спеціальної екстремально-професійної підготовки використовують сукупність різних методів, організаційних форм і технологій. Найефективніші з них: свідоме, осмислене багаторазове повторення певних дій і прийомів, які поступово ускладнюються з метою формування, закріплення та удосконалення практичних навичок і вмінь.

Відтак, найбільш масштабним за формою та максимально наближеним до реальності є тактич-

не навчання курсантів. Його проводять не в звичайній аудиторії, а на місцевості – полігонах і реальних об'єктах. При цьому відбуваються реальні дії, часто з імітаторами різних перешкод, спецзасобів тощо. Полігон, як правило, складається із: навчального містечка, смуги перешкод, майданчика для емоційно-вольових вправ, майданчика-моделі екстремальних ситуацій тощо [4]. Завдання курсантів полягає в тому, щоб у найкоротший термін успішно подолати всі перешкоди. Вправи на смугі ускладнюються тим, що її треба пройти без відпочинку кілька разів у прямому і зворотному напрямках, групою з перенесенням «пораненого», з імітацією вогню, диму, різких запахів, газів, шумових ефектів, крику, вибухів, руйнувань тощо.

Ю. О. Приходько досліджуючи психологічні чинники успішності професійної діяльності рятувальників, зазначив, що у пожежних-рятувальників необхідна наявність таких професійно важливих якостей [1], які характеризують психічні процеси: здатність зберігати працездатність в умовах аварійної ситуації при впливі стресогенних факторів; фізична сила й витривалість, необхідні й достатні для виконання професійних дій, операцій, нормативів в особливих умовах діяльності; гарна координація рухів рук і ніг, спритність, здатність до виконання складних рухових актів; висока швидкість моторного реагування на сигнали; здатність швидко перемикає увагу від

одного об'єкта діяльності до іншого, або від однієї операції до іншої; стійкість уваги в часі в особливих умовах діяльності; спроможність до просторової орієнтації; гарна оперативна зорова пам'ять; ясна, чітка розбірлива мова; гарний рівень розвитку практичного і оперативного мислення; розвинене наочно-образне мислення.

Вчені Билан Д. А. та Белкин Д. С. стверджують, що однією з важливих якостей курсантів є впевненість [7]. Відсутність впевненості в собі складає психологічну проблему. Впевненість у собі можна описати як позитивне відчуття себе і віру в свої можливості. Щоб стати впевненим у собі потрібно мати адекватну самооцінку, вірити у свою успішність, ставити багато цілей і вибирати адекватні засоби для їх досягнення. Кожен повинен розуміти, що саме він несе особисту відповідальність за стан справ у своїй організації і не повинен звинувачувати всілякі обставини, тим більше своїх підлеглих.

Висновки і пропозиції. Аналіз показує, що будь-яка професійна діяльність реалізується на базі системи професійно важливих якостей. Одночасно слід підкреслити, що вимоги до якості професійної освіти рятувальників постійно зростають, адже саме від професійно значущих якостей рятувальників і від успішності їх роботи залежать кількості врятованих життів і розмір сукупного збитку від аварій і катастроф.

Список літератури:

1. Бут В. П. Формування професійно важливих якостей газодимозахисників-рятувальників МНС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / В. П. Бут. – К., 2008. – 20 с.
2. Васильев С. П. Психологічні особливості саморегуляції курсантів в період адаптації до умов навчання у цивільному вищому навчальному закладі / Сергій Васильев // Шевченківська весна: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяченої 60-річчю Великої Перемоги [Гуманітарні науки] / за заг. ред. проф. О. К. Закусила. – К.: Логос, 2005. – Вип. III: у 2-х част. – Ч. 1. – С. 14–16
3. Грибенюк Г. С. Основи практичної психології рятувальника: [посібник для курсантів (слухачів), студентів вищих навчальних закладів МНС України] / Г. С. Грибенюк. – Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МНС України, 2005. – 290 с.
4. Козяр М. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій: дис. доктора пед. наук: 13.00.04 / М. М. Козяр. – К., 2005. – 532 с.
5. Лефтеров В. О. Проблема особистісного та професійного розвитку в психологічній науці / В. О. Лефтеров // Актуальні проблеми психології: [збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України]; за ред. С. Д. Максименка – К.: Логос, 2007. – Т. 7, вип. 14: Екологічна психологія. – С. 163–168.
6. Проблемы формирования профпригодности специалистов / Под ред. Ю. М. Забродина. – М.: Экономика, 1985. – 244 с.
7. Психология профессиональной подготовки в вузе / Ред. Ивашенко Ф. И. и др. – Минск, 1982. – 230 с.
8. Черкашин А. І. Формування емоційної стійкості фахівця пожежної охорони до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / А. І. Черкашин. – Харків, 1995. – 24 с.
9. Jobe J. B. Risk taking as motivation for volunteering for a hazardous experiment / J. B. Jobe, S. H. Holgate, T. A. Scrapansky // Journal of Personality, 51, 1983, 95-107.

Стельмах О.В.

Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности

Скриньковский Р.Н., Харук Е.Б.

Львовский университет бизнеса и права

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ РАБОТНИКОВ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ОПЕРАТИВНО-СПАСАТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ ГРАЖДАНСКОЙ ЗАЩИТЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ С ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ

Аннотация

В научной статье проведен теоретический анализ проблематики профессионального образования спасателей в Украине и за рубежом. Определены особенности профессиональной деятельности пожарных-спасателей. Раскрыты особенности подготовки работников подразделений оперативно-спасательной службы гражданской защиты государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям с учетом психологической составляющей профессионального образования спасателей. Определены важнейшие внутренние предпосылки, которые определяют эффективность самовоспитания будущих спасателей. Исследовано что экстремально профессиональные навыки и умения формируются в процессе изучения специальных курсов и дисциплин.

Ключевые слова: профессиональное образование, экстремально-профессиональная деятельность, профессионально-важные качества, спасатель, морально-психологическая подготовка.

Stelmach O.V.

Lviv State University of Life Safety

Skrynkovskyy R.M., Kharuk K.B.

Lviv University of Business and Law

SPECIAL ASPECTS OF TRAINING OF OPERATIONAL-RESCUE PERSONNELS OF CIVIL PROTECTION SERVICE OF UKRAINE FOR EMERGENCIES

Summary

In the scientific article the theoretical analysis of the problems professional education rescuers in Ukraine and abroad is conducted. The features of professional fire-rescue workers activity is determined. Special aspects of training of operational-rescue personnels of civil protection service of Ukraine for emergencies considering psychological component of professional education of rescuers is disclosed. The major internal conditions that determine the effectiveness of future self-rescuers is determined. It is established that extreme-skills and abilities are formed in the study of special subjects and courses.

Keywords: professional education, extreme-professional activity, professional-important qualities, rescuer, moral and psychological preparation.